

دانشگاه قم
دانشکده الهیات و معارف اسلامی
پایان نامه کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

عنوان:

بررسی و تحلیل سیره حضرت علی علیه السلام بر اساس روایات تفسیری و مقایسه آن با گزارشات تاریخی

استاد راهنما:

دکتر غلامحسین اعرابی

استاد مشاور:

دکتر سیدرضا مؤدب

نگارنده:

زینب سادات تقوی

بهار ۱۳۸۸

II

تقدیم به:

گرچه بنای نویسندگان و بیان گویندگان دربارهٔ سلطان «يُنْخَدِرُ عَنِّي السَّيْلُ وَ لَا يَرْقِي
إِلَى الطَّيْرِ» (کوه بلند را مانم که سیلاب از ستیغ من ریزان است و مرغ از پریدن به قله‌ام
گریزان) ابکم و الکن است، با استمداد از سیرهٔ سخاوتمندانۀ صاحب لوای «سلونی قبل أن
تفقدونی» توفیق توانمندی کتاب و نطق می‌یابد و از میوهٔ درخت فتوت و کرامت آن ولی والای
الهی، هدیهٔ مختصری، تهیه و به ساحت قدس علوی و ولوی او اهدا می‌شود.

(آیت الله جوادی آملی)

تقدیر و تشکر:

با سپاس بی‌کران به درگاه خداوند متعال، که به این حقیر توفیق بررسی روایات تفسیری اهل بیت (علیهم‌السلام) را عنایت فرمود و با درود و صلوات فراوان بر خاتم انبیاء حضرت محمد(صلی‌الله‌علیه‌و‌آله) و اهل بیت طاهرینش.

و با تشکر و سپاس فراوان از اساتید بزرگوار استاد راهنما، دکتر غلامحسین اعرابی و استاد مشاور، دکتر سید رضا مؤدب به خاطر راهنمایی و ارشادهای ارزشمندشان در تدوین پایان‌نامه، و نیز از حمایت‌های بی‌دریغ خانواده عزیزم تقدیر می‌نمایم.

چکیده:

بهترین راه در شناخت علی علیه السلام، نظاره سیمای نورانی حضرت، در آینه قرآن است. آینه‌ای که نشان می‌دهد، آفریدگار حکیم، این آفریده شگرف خویش را چگونه می‌نمایاند و توصیف می‌کند. با نگاهی به کتاب‌های تفسیری و روایی و سایر کتب نوشته شده در فضایل علی علیه السلام را رویکرد حدیثی، در می‌یابیم که آیات بسیاری از قرآن کریم به وجود آن حضرت تأویل و تفسیر شده است و این تأویل و تفسیرها، تنها از سوی دانشمندان شیعه نقل نشده است، بلکه دانشمندان اهل سنت نیز در این وادی قدم نهاده و در پاره‌ای از آثار به جمع‌آوری گسترده آثار روایی همراه با اسناد کامل آنها در خصوص علی علیه السلام پرداخته‌اند.

اما آنچه در این رساله، بر عهده نگارنده قرار گرفت؛ ترسیم سیره امام امیرالمؤمنین علی علیه السلام؛ در پرتو روایات تفسیری و تطبیق آن با گزارشات تاریخی بوده است. بی‌گمان؛ انسان برای زندگی و مسلمان برای داشتن حیات طیب؛ نیاز به الگوی عملی دارد، ارسال رسل و انتخاب انسان‌های برگزیده از سوی خداوند؛ پاسخ به این خواست کمال جویانه انسان است. در مکتب پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) نیز انسان‌های بی‌شماری تربیت شدند، که از این میان علی علیه السلام، سرآمد آنان در بسیاری جهات است. وی یگانه شاگرد مکتب اسلام است که از آغاز نوجوانی در خانه وحی بالندگی یافت و پا به پای پیامبر (صلی الله علیه و آله)، در همه مراحل دشوار ایام بعثت و کینه‌توزی‌های قریش، لحظه‌ای رسول خدا (صلی الله علیه و آله) را تنها نگذاشت، بنابراین این شخصیت عظیم، بهترین الگو و أسوه برای مسلمانان، پس از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) بوده و هست.

کلیدواژه‌ها: سیره، امیرالمؤمنین، روایات تفسیری، گزارشات تاریخی.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات

۲	۱. بیان مسئله
۲	۲. اهداف تحقیق
۲	۳. ضرورت تحقیق
۳	۴. پرسش‌های تحقیق
۳	۵. فرضیه‌های تحقیق
۴	۶. پیشینه
۶	۷. روش تحقیق
۶	۸. محدودیت‌ها و دشواری‌ها
۷	۹. ویژگی‌ها و نوآوری‌ها
۷	۱۰. مفاهیم
۷	سیره
۸	مقدمه
۹	۱- سیره فردی
۹	الف) ایمان امام
۹	ب) علم امام
۱۱	ج) تقوای امام
۱۲	د) بخشش و کرم امام
۱۲	۲- سیره عبادی
۱۳	الف) خدانشناسی علی <small>علیه السلام</small>
۱۳	ب) عبادت از دیدگاه علی <small>علیه السلام</small>
۱۴	ج) اخلاص در سیره عبادی علی <small>علیه السلام</small>
۱۵	د) نماز مظهر کامل بندگی
۱۵	اهتمام امام به نماز اول وقت
۱۵	خشوع و تضرع علی <small>علیه السلام</small> در نماز
۱۶	و) حضور قلب در نماز
۱۷	ه) فراوانی عبادت امام علی <small>علیه السلام</small>
۱۷	۳- سیره خانوادگی امام علی <small>علیه السلام</small>

الف) شیوه همسرمداری امام علی <small>علیه السلام</small>	۱۸
ب) رفتار علی <small>علیه السلام</small> با فرزندان خود	۱۹
ج) سیره حضرت در رفتار با خویشاوندان	۱۹
د) بنیان خانواده براساس ایمان	۲۰
و) اخلاق در خانواده علی <small>علیه السلام</small>	۲۰
۴- سیره اجتماعی امام علی <small>علیه السلام</small>	۲۰
الف) احترام به حقوق و کرامت انسان‌ها	۲۰
ب) مروت و مدارا با دوست و دشمن	۲۱
ج) عدالت اجتماعی	۲۱
د) برابری اجتماعی	۲۱
۱. برابری طبقاتی	۲۲
۲. برابری حقوق	۲۲
۵- سیره نظامی امام علی <small>علیه السلام</small>	۲۲
الف) تنظیم آمادگی‌های دفاعی سپاه	۲۳
ب) تاکتیک‌های جنگی	۲۴
ج) حفظ عدالت و رعایت اخلاقیات جنگ	۲۵
۱. عدالت	۲۵
۲. نهی از دشنام دادن به دشمنان	۲۶
د) نهی از آغازگری جنگ	۲۶
ه) اتمام حجت، با دشمن	۲۷
و) نهی از مبارزه طلبی	۲۸
ر) رعایت ارزش‌های معنوی	۲۸
ز) اخلاق و ارزش‌های انسانی	۲۹
ص) رضای خدا و رسول	۲۹
ض) شجاعت	۳۰
ک) جنگاوری و دلاوری	۳۰
ل) حفاظت از رسول خدا	۳۰
ن) هوشیاری و تیزبینی تا آخرین لحظه جنگ	۳۱
فصل دوم: بررسی سیره فردی و اجتماعی و عبادی و خانوادگی امیرالمؤمنین علی <small>علیه السلام</small>	
۱-۲. سیره فردی	۳۳
۱-۱-۲. جان پیامبر	۳۳
۲-۱-۲. شاهی از پیامبر	۳۵

- ۳۸ ۳-۱-۲. آنکه دانش کتاب نزد اوست
- ۳۹ ۴-۱-۲. گوشه شنوا
- ۴۱ ۵-۱-۲. زبانی راستگو
- ۴۲ ۶-۱-۲. مهر او از سوی خداوند رحمان
- ۴۳ ۷-۱-۲. همواره در انتظار شهادت
- ۴۴ ۸-۱-۲. مورد حسادت مردم
- ۴۵ ۹-۱-۲. سخاوت
- ۴۷ ۱۰-۱-۲. ولی صدقه دهنده در رکوع
- ۴۸ ۱۱-۱-۲. آنکه دارایی‌اش را شب و روز، نهان و آشکار انفاق می‌کند
- ۵۰ ۱۲-۱-۲. آنکه جان خود را برای خشنودی خدا می‌فروشد
- ۵۱ ۱۳-۱-۲. هادی متقیان
- ۵۲ ۱۴-۱-۲. خیر البریه
- ۵۳ ۱۵-۱-۲. مؤمن
- ۵۴ ۱۶-۱-۲. وصی رسول خدا(صلی الله علیه و آله)
- ۵۶ ۱۷-۱-۲. صاحب شرح صدر
- ۵۷ ۱۸-۱-۲. صالح‌ترین مؤمنان
- ۵۷ ۲-۲. سیره عبادی
- ۵۸ ۱-۲-۲. پیشگامی در ایمان
- ۵۹ ۲-۲-۲. وجوب دعا برای علی علیه السلام
- ۶۰ ۳-۲-۲. ایمان و جهاد دلیل برتری علی علیه السلام
- ۶۱ ۴-۲-۲. نخستین کسی که با رسول خدا(صلی الله علیه و آله) نماز گزارد
- ۶۲ ۵-۲-۲. نمازی که جز یاد خدا نبود، نماز علی علیه السلام بود
- ۶۳ ۶-۲-۲. پارسای شب زنده‌دار
- ۶۳ ۷-۲-۲. هرگز بت‌ها را پرستش نکرد
- ۶۴ ۳-۲. سیره خانوادگی
- ۶۴ ۱-۳-۲. خانه علی و فاطمه؛ نیایشگاه خداوند
- ۶۴ ۲-۳-۲. خویشاوند نسبی و سببی پیامبر (داماد و پسرعمو)
- ۶۶ ۳-۳-۲. علی علیه السلام و فاطمه (سلام الله علیها) دو دریای رحمت
- ۶۷ ۴-۳-۲. همسر و فرزندان علی علیه السلام؛ روشنی چشم او
- ۶۸ ۵-۳-۲. فرزندان علی علیه السلام و فاطمه (سلام الله علیها) امام و راهنمای مردم
- ۶۸ ۶-۳-۲. خانواده علی علیه السلام، دودمانی پاک و مطهر
- ۶۹ ۷-۳-۲. ایثار خانواده علی علیه السلام

۷۱	۸-۳-۲. خانواده علی <small>علیه السلام</small> و فاکندگان به نذر و اطعام‌دهنده به مسکین و یتیم و فقیر
۷۳	۴-۲. سیره اجتماعی
۷۳	۱-۴-۲. ولایتش کامل کننده دین
۷۴	۲-۴-۲. خلیفه خدا بر زمین
۷۶	۳-۴-۲. انتقام گیرنده از دشمنان
۷۷	۴-۴-۲. ابلاغ پیام ویژه توسط علی <small>علیه السلام</small>
۷۸	۵-۴-۲. مصداق بازوی برای انفاق دهندگان
۷۹	۶-۴-۲. علی <small>علیه السلام</small> ؛ رهبر و هادی مردم پس از رسول خدا (صلی الله علیه و آله)
۸۰	۷-۴-۲. مجریان عدالت
۸۰	۸-۴-۲. وسیله آزمایش مردم
	فصل سوم: بررسی سیره نظامی علی <small>علیه السلام</small> در غزوات پیامبر (صلی الله علیه و آله)
۸۴	مقدمه
۸۴	۱-۳. غزوه بدر
۸۴	۱-۱-۳. زمان غزوه بدر
۸۴	۲-۱-۳. علل و عوامل شکل‌گیری جنگ بدر
۸۶	۳-۱-۳. قریش و خروج از مکه
۸۷	۴-۱-۳. استقرار دو سپاه در بدر
۸۷	۵-۱-۳. کسب اطلاعات پیش از جنگ توسط حضرت علی <small>علیه السلام</small>
۸۸	۶-۱-۳. علی <small>علیه السلام</small> ساقی سپاهیان بدر
۸۸	۷-۱-۳. صف‌آرایی دو سپاه
۸۸	۸-۱-۳. حضرت علی <small>علیه السلام</small> ، پرچمدار سپاه اسلام
۸۹	۹-۱-۳. نابرابری نیروها
۸۹	۱۰-۱-۳. علی <small>علیه السلام</small> ، دژ مستحکم اسلام
۹۰	۱۱-۱-۳. نخستین مبارز دلیر اسلام
۹۰	۱۲-۱-۳. نبرد تن به تن علی بن ابیطالب با کفار
۹۴	۱۳-۱-۳. جنگاوری دلیر
۹۵	۱۴-۱-۳. شمشیری بی نظیر با نام ذوالفقار
۹۵	۱۵-۱-۳. مرگ سرخ
۹۵	۱۶-۱-۳. مجری احکام خدا و رسول
۹۶	۲-۳. غزوه‌ی احد
۹۶	۱-۲-۳. علت وقوع جنگ احد
۹۸	۲-۲-۳. استقرار سپاه اسلام

- ۹۸ ۳-۲-۳. علی علیه السلام پرچمدار سپاه اسلام
- ۹۹ ۴-۲-۳. آغاز شعله‌های جنگ
- ۹۹ ۵-۲-۳. هلاکت پرچمدار مشرکان به دست علی بن ابیطالب علیه السلام
- ۱۰۰ ۶-۲-۳. هلاکت پرچمداران دیگر سپاه شرک به دست علی علیه السلام
- ۱۰۱ ۷-۲-۳. شکست زود هنگام سپاه شرک
- ۱۰۱ ۸-۲-۳. حمله دشمن از کمینگاه
- ۱۰۲ ۹-۲-۳. شایعه قتل پیامبر (صلی الله علیه و آله)
- ۱۰۲ ۱۰-۲-۳. حفاظت علی علیه السلام از جان رسول خدا (صلی الله علیه و آله)
- ۱۰۳ ۱۱-۲-۳. تک تاز میدان جنگ
- ۱۰۴ ۱۲-۲-۳. پیکار و جنگ آوری بی نظیر علی بن ابیطالب علیه السلام
- ۱۰۵ ۱۳-۲-۳. لاسیف الا ذوالفقار لا فتی إلا علی!
- ۱۰۶ ۱۴-۲-۳. جراحات وارد شده بر علی علیه السلام
- ۱۰۸ ۱۵-۲-۳. گزارشگر سپاه دشمن در لحظه‌های پایانی جنگ
- ۱۰۸ ۳-۳. جنگ احزاب (خندق)
- ۱۰۹ ۱-۳-۳. شکل‌گیری احزاب
- ۱۱۰ ۲-۳-۳. حفر خندق
- ۱۱۱ ۳-۳-۳. ورود مشرکان و محل استقرار آنان
- ۱۱۲ ۴-۳-۳. همراهی بنی قریظه و بحرانی شدن جنگ
- ۱۱۳ ۵-۳-۳. عبور از خندق و بستن راه عمرو بن عبدود
- ۱۱۴ ۶-۳-۳. قتل عمرو بن عبدود و ضربتی معادل با عبادت حق و انس
- ۱۱۵ ۷-۳-۳. علی علیه السلام کفایت کننده‌ی مؤمنان از کارزار
- ۱۱۶ ۸-۳-۳. جهاد علی علیه السلام فقط برای خدا
- ۱۱۶ ۹-۳-۳. رفتار کریمانه‌ی علی علیه السلام با جسد عمرو
- ۱۱۷ ۱۰-۳-۳. نعمت خدا در جنگ احزاب
- ۱۱۷ ۱۱-۳-۳. تعقیب همراهان عمرو و کشتن نوفل
- ۱۱۷ ۴-۳. جنگ حنین
- ۱۱۷ ۱-۴-۳. زمان جنگ حنین
- ۱۱۸ ۲-۴-۳. دستور تحقیق
- ۱۱۸ ۳-۴-۳. تصمیم حرکت
- ۱۱۸ ۴-۴-۳. حرکت به سوی حنین
- ۱۱۹ ۵-۴-۳. علی علیه السلام پرچمدار مهاجران
- ۱۲۰ ۶-۴-۳. برخورد با دشمن

- ۱۲۱ ۷-۴-۳ کشتن «ابوجرول» که موجب فروپاشی سپاه هوازن شد
- ۱۲۱ ۸-۴-۳ کشتن چهل نفر از رزم‌آوران هوازن توسط علی علیه السلام
- ۱۲۲ ۹-۴-۳ فرماندهی گروهی برای از بین بردن بت‌ها
- ۱۲۲ ۱۰-۴-۳ کشتن نافع که تسلیم شدن بسیاری از مشرکان را به همراه داشت
- ۱۲۳ ۵-۳ جنگ خیبر
- ۱۲۳ ۱-۵-۳ علت وقوع جنگ
- ۱۲۴ ۲-۵-۳ علی علیه السلام پرچمدار خیبر
- ۱۲۵ ۳-۵-۳ سنگرهای یهود فرو می‌ریزد
- ۱۲۶ ۴-۵-۳ علی علیه السلام دوستدار خدا و رسول و فاتح دژ خیبر
- ۱۲۸ ۵-۵-۳ پیروی بزرگ در خیبر به دست علی علیه السلام
- ۱۲۸ ۶-۵-۳ هلاکت سردار بزرگ یهود مرحب- به دست علی علیه السلام
- ۱۲۹ ۷-۵-۳ تحریف حقایق
- ۱۳۰ ۸-۵-۳ تعقیب و هلاکت عده‌ای دیگر از دلاوران یهود به دست علی علیه السلام
- ۱۳۱ ۹-۵-۳ سه نقطه درخشان در زندگی علی علیه السلام
- ۱۳۲ ۱۰-۵-۳ فداکاری حضرت علی علیه السلام از عوامل پیروزی در جنگ خیبر
- ۱۳۲ ۶-۳ فتح مکه
- ۱۳۲ ۱-۶-۳ علت و انگیزه فتح مکه
- ۱۳۳ ۲-۶-۳ دستگیری جاسوس توسط حضرت علی علیه السلام
- ۱۳۵ ۳-۶-۳ تجهیز لشکر
- ۱۳۵ ۴-۶-۳ علی علیه السلام پرچمدار مهاجران
- ۱۳۵ ۵-۶-۳ کلید بخشش پیامبر برای ابوسفیان بن حارث بن دست علی علیه السلام
- ۱۳۷ ۶-۶-۳ مکه بدون خونریزی تسلیم می‌شود
- ۱۳۷ ۷-۶-۳ پرچم رأفت و مهربانی پیامبر (صلی الله علیه و آله) به دست علی علیه السلام
- ۱۳۸ ۸-۶-۳ امان دادن پیامبر
- ۱۳۸ ۹-۶-۳ کسانی که باید کشته شوند
- ۱۳۹ ۱۰-۶-۳ علی علیه السلام مجری قصاص به دستور پیامبر
- ۱۳۹ ۱۱-۶-۳ علی علیه السلام راضی کننده مردم از خدا و رسولش
- ۱۳۹ ۱۲-۶-۳ صعود علی علیه السلام بر دوش احمد (صلی الله علیه و آله)
- ۱۴۱ ۱۳-۶-۳ جنایت کاران به دست علی علیه السلام دستگیر می‌شوند
- ۱۴۳ خلاصه و نتیجه‌گیری
- ۱۴۵ فهرست منابع

فصل اول:

کلیات

۱. بیان مسئله:

در این پژوهش به بررسی سیره امام علی علیه السلام به عنوان بزرگترین مفسر قرآن پرداخته شده است، البته در بررسی این سیره از روایات تفسیری مکتب خلفاء و اهل بیت (علیهم السلام) و تطبیق آن با گزارشات تاریخی استفاده شده است، براین اساس، ابتداء آیات نازل شده در ارتباط با علی علیه السلام شناسایی شد و سپس در سایه روایات تفسیری و با گزارشات تاریخی، سیره حضرت مورد ارزیابی قرار گرفت. سیره مورد بررسی؛ شامل سیره فردی و عبادی و خانوادگی و اجتماعی امیرالمؤمنین، براساس روایات تفسیری فریقین و سیره نظامی ایشان براساس گزارشات تاریخی است.

۲. اهداف تحقیق:

در بررسی سیره ائمه اطهار علیهم السلام و به طور خاص سیره امام علی علیه السلام که در این رساله به آن پرداخته شده تنها به ذکر اوصاف و اقوال و افعال ایشان نباید بسنده شود چرا که دانستن این گزارشات در قالب سیره اگرچه در حدّ خود بسیار مطلوب است، اما لازم است تا از خلال آن متد و روش ائمه، به عنوان اصول اخلاقی، اصول عبادی و اصول نظامی اسلامی و غیره استخراج و به عنوان نظامی کاربردی، برای شیعیان ایشان در تمام اعصار و قرون ارائه گردد.

۳. ضرورت تحقیق:

لزوم بررسی و شناخت سیره علوی، ریشه در کمال جویی دارد و از نیاز انسان به اسوه برخاسته است. این نیاز، فطری انسان است، تا آنجا که گفته‌اند: انسان بدون اسوه، راه به سوی کمال نخواهد برد؛ پس انسان کمال‌گرا، که نمونه‌ای کامل و اسوه کمال یافته و برتر را می‌جوید، به شناخت سیره انسان‌های کامل و برجسته‌ای مانند علی بن ابیطالب علیه السلام و دیگر شخصیت‌ها و

اسوه‌های کمال یافته تاریخ بشری، چون انبیا و اولیای الهی و انسان‌های پاک باخته و متکامل نیاز دارد.

در قرآن، آیات فراوانی وجود دارد، که به معرفی الگوهای خوب و بد، در تمام زمینه‌ها پرداخته است و این نشان می‌دهد که اولاً قرآن پاسخگوی فطرت انسانی است و ثانیاً الگوها و اسوه‌ها، خوب و بد دارند و همین امر با شناخت دقیق و درست آن‌ها را ضروری می‌سازد و این جز با شناخت سیره و سبک آن‌ها در تمام دوران زندگیشان امکان‌پذیر نیست.

خداوند، کامل‌ترین الگو را معرفی می‌کند: «لقد کان لکم فی رسول الله اسوه حسنه لمن کان یرجو الله و الیوم الآخر و ذکر الله کثیراً» در این آیه، کامل‌ترین الگو و اسوه حسنه معرفی شده، تا آنان که در جست و جوی حق و حقیقت و روز قیامت هستند، از او پیروی کنند. همچنین در آیات و روایات بسیاری دیگر، پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام، الگوهای کامل و قابل پیروی و اسوه‌های نیکو دانسته شده‌اند.

از آن‌جا که حس کمال‌جویی و ویژگی الگوتلبی و نمونه‌پذیری، امری فطری و ذاتی است، انسان برای رهیابی به سر منزل مقصود و دست یافتن به کمال مطلوب، در جست و جوی اسوه‌هایی برای پیروی از آنها و گرفتن سرمشق برمی‌آید و اگر در شناخت الگوها، دچار خطا و لغزش شود، گمراه شده ممکن است به الگوهای دست یابد که با ظاهری فریبنده خود را رهبر و مقتدای جامعه ساخته‌اند و با پیروی از آن‌ها گرفتار انحراف شوند و در نتیجه به جای تکامل به حسیض ذلت سقوط کنند.

۴. پرسشهای تحقیق:

سؤالهای اصلی تحقیق عبارتند از:

۱. طبق روایات تفسیری، کدامیک از آیات قرآن در شأن حضرت علی علیه‌السلام نازل شده است؟
۲. آیا از خلال روایات تفسیری، می‌توان سیره حضرت علی علیه‌السلام را به دست آورد؟
۳. آیا در تفاسیر اهل سنت، به سیره علی علیه‌السلام پرداخته شده است؟
۴. چه درس‌هایی در ابعاد فردی و اجتماعی و سیاسی و نظامی از سیره آن حضرت

می توان گرفت؟

۵. فرضیه‌های تحقیق:

فرضیه‌های این پژوهش عبارتند از:

۱. به نظر می‌رسد تعدادی از آیات قرآن (که البته در تعداد دقیق آنها در بین علما اختلاف است) در شأن علی علیه السلام نازل شده است و حضرت مصداق کامل و تام؛ آیات بوده‌اند.
۲. به نظر می‌رسد همان‌گونه که از تاریخ اسلام می‌توان سیره امیرالمؤمنین را به دست آورد، از خلال روایات تفسیری نیز می‌توان با سیره حضرت آشنا شد.
۳. به نظر می‌رسد در برخی تفاسیر روایی و غیرروایی اهل سنت از سیره علی علیه السلام در ضمن آیات یاد شده باشد.
۴. به نظر می‌رسد از آن جا که حضرت علی علیه السلام به مدت ۵ سال حاکم نظام اسلامی بوده و علاوه بر این در زمان حیات رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) در تمام عرصه‌های سیاسی و نظامی، پایه پای ایشان شرکت داشته است، سیره فردی و عبادی، اجتماعی و نظامی و خانوادگی ایشان قابل بررسی و تأمل باشد.

۶. پیشینه

آنچه در کتب مرتبط با موضوع این رساله به چشم می‌خورد، بیان فضیلت‌های مولا علی علیه السلام است، که در کتب شیعه بیشتر ذکر این موارد به دلیل اثبات برتری ایشان و ثبوت مقام ولایت و امامت ایشان است و از نظر اهل سنت نیز بیان این فضایل؛ شاید نشانگر ابعاد شخصیتی یکی از صحابه رسول خدا (صلی الله علیه و آله) باشد.

به هر حال آثار فراوانی از شیعه و اهل سنت پیرامون فضایل علی علیه السلام در کتابهای روایی و تفسیری و تاریخی وجود دارد، اما با توجه به رویکرد خاص این رساله، در توجه به آیات نازل شده در شأن علی علیه السلام و بررسی روایات تفسیری آن، برخی از کتب عامه که به این مسئله پرداخته‌اند عبارتند از:

ما نزل من القرآن فی علی، از ابونعیم اصفهانی (م. ۴۳۰ق) الآیات النازله فی اهل البیت از

ابومحمد ابن فحّام حسن بن محمد مقرئ شافعی (م. ۴۵۸) و ما نزل من القرآن فی علی از ابوالحامد مظفر بن ابی بکر احمد حنفی رازی (م. ۶۳۱) و شواهد التنزیل لقواعد التفضیل از ابوالقاسم عبیدالله بن عبدالله بن احمد معروف به حاکم نیشابوری (م. ۴۷۰) و برخی کتب دیگر که با عنوان (ما نزل من القرآن فی علی) چاپ شده است.

علاوه بر این در کتب تفسیری اهل سنت، اشاراتی به آیات وارده در حق علی علیه السلام و روایات پیرامون آن شده است که از آن جمله می‌توان به کتابهای الدر المنثور سیوطی، تفسیر حبری، کشف زمخشری اشاره داشت.

اما از جمله کتابهای تاریخی مذهب عامه که به آیات نازل شده در حق علی علیه السلام در بستر تاریخ اشاره دارد، می‌توان به تاریخ طبری، از ابوجعفر محمد بن جریر طبری، مناقب خوارزمی، مغازی واقدی و طبقات الکبری از ابن سعد و بسیاری آثار تاریخی دیگر اشاره داشت.

اما در آثار دانشمندان شیعه، سیدهاشم بن اسماعیل بن عبدالجواد بحرانی (م. ۱۱۰۷) در دایره المعارف شگفت خود، غایه المرام و حجة الخصام فی تعیین الامام من طریق الخاص و العام، احادیث هر دو فرقه را در فضایل علی علیه السلام بازگو می‌کند که بخشی از این احادیث، روایات تفسیری است.

علاوه بر این حسن بن یوسف بن مطهر حلی (۶۴۸-۷۲۶ق) در کشف الیقین فی فضائل امیرالمؤمنین روایات فریقین را جمع آوری کرده است.

قاضی نورالله حسینی مرعشی شوشتری (م. ۱۰۱۹) در کتاب احقاق الحق و ازهاق الباطل، نیز به همین شیوه عمل نموده است. سید میرحامد، حسین بن سید محمد قلی موسوی هندی (م. ۱۳۰۶) در کتاب «عبقات الانوار فی امامة الائمه الاطهار» به بیان روایات وارده در فضایل علی علیه السلام و از جمله روایات تفسیری می‌پردازد. علامه شیخ عبدالحسین امینی (م. ۱۳۹۰) جامع‌ترین اثر در مورد علی علیه السلام را ارائه می‌دهد، ایشان در کتاب «الغدیر فی الکتاب و السنه و الادب» پژوهش‌های علمی و دینی و تاریخی مبسوطی انجام داده است که بسیار سودمند است.

اما در کتب تفسیری شیعی، به ویژه کتب روایی، شاید کمتر اثری را بتوان یافت که در آن به فضائل اهل بیت در قالب روایات تفسیری اشاره نشده باشد، اما همان‌گونه که در این

رساله نیز مشهود است، در تفسیر قمی تألیف علی بن ابراهیم بن هاشم قمی و تفسیر البرهان فی تفسیر القرآن، سید هاشم بحرانی و تفسیر فرات کوفی از فرات بن ابراهیم کوفی و نیز نورالثقلین تألیف عبد علی بن جمعه عروسی حویزی تعداد این روایات بیشتر است. از کتابهای متأخران، می‌توان به کتاب «علی فی القرآن» از سید صادق شیرازی اشاره داشت که در این اثر ارزشمند، مؤلف روایات تفسیری اهل سنت را در ذیل بسیاری از آیات قرآن جمع‌آوری کرده و در دو جلد ارائه نموده است.

۷. روش تحقیق:

روش تحقیق در این پژوهش، موضوع پژوهانه و از نوع کتابخانه‌ای است که به تحلیل و توصیف مدلول روایات و تناسب آن با آیات مورد ادعا، در نزول آن در شأن علی علیه السلام پرداخته است.

۸. محدودیت‌ها و دشواری‌ها

۱. بسیاری از روایات تفسیری موجود در ذیل آیات، به فضایل معنوی حضرت اشاره دارد که برای نمونه می‌توان به روایات بسیاری که مسئله شفاعت و سعادت پیروان ایشان را در قیامت مطرح می‌کند اشاره کرد، این‌گونه روایات، با وجود گستردگی بسیاری که در تعداد دارند – تا آنجا که کتابهای بسیاری با عنوان فضائل امیرالمؤمنین چاپ گردیده است – در بررسی سیره حضرت کاربردی نداشته و بدین ترتیب کمی روایات تفسیری مرتبط با سیره (یعنی سبک شناسی رفتار) حضرت، یکی از کمبودها و محدودیتها به شمار می‌آید.

۲. در بررسی سیره نظامی حضرت، به جز اشارات محدودی که در ذیل چند آیه به آن اشاره شده است، سایر مستندات این سیره، در مباحث تاریخی ارائه شده است، لذا نگارنده در بررسی و تدوین مطالب پیرامون روش و منش سیاسی نظامی حضرت علی علیه السلام هم به دلیل اقتضای سیاق مطلب که نیازمند پیوستگی و انسجام بوده است و هم به دلیل کمبود روایات تفسیری مرتبط، به رویکرد تاریخ نگارانه روی آورده است.

۳. برای دسترسی به سیره کامل حضرت، بررسی تمام منابع و مآخذ روایی و تاریخی لازم به نظر می‌آید، اما با توجه به مقید بودن عنوان این رساله به روایات تفسیری، گستره

بررسی سیره امام علی علیه السلام محدودتر از سایر کتب نگاشته شده در این موضوع است.

۴. با توجه به رویکرد خاص این رساله در پرداختن به سیره حضرت در ابعاد گوناگون، با توجه به منابع شیعه و اهل سنت، در برخی موارد، روایات تفسیری مرتبط با سیره حضرت تنها در یکی از کتب اهل سنت به چشم می‌خورد و این به دلیل آن بود که بسیاری از کتب متقدم روایی مکتب خلفاء یا در کشور ما به چاپ نرسیده و یا چاپ آنها بسیار اندک بوده است.

۹. ویژگی‌ها و نوآوری‌ها:

به نظر می‌رسد، بررسی و استخراج سیره امام علی علیه السلام از لابه‌لای روایات تفسیری و بیان اصول روش و متد رفتاری حضرت در ابعاد گوناگون و با استناد به آیات قرآنی نوآوری و نگرش جدیدی است که در این پایان‌نامه مورد لحاظ قرار گرفته است. چرا که استناد این سیره بر نص صریح قرآن است، که قطعی‌السنند می‌باشد و در صدور آن هیچ شک و تردیدی نیست، در حالی که گزارشات تاریخی و غیره که در بررسی بسیاری سیره‌ها مورد استناد قرار می‌گیرد از چنین قوتی از جهت سند برخوردار نیست.

۱۰. مفاهیم

در مفهوم‌شناسی این رساله بررسی مفهوم سیره لازم به نظر می‌آید:

سیره:

واژه «سیره» بر وزن «فعله» مشتق از واژه «سیر» است، سه حرف «س»، «ی»، «ر» به شکل صیغۀ «سیر» به معنای حرکت در روز و شب، و به صورت «سری» به مفهوم حرکت در شب است.^۱ بعضی واژه «سیر» را به معنای رفتن، جریان داشتن و حرکت گرفته‌اند^۲ و برخی گفته‌اند: حرکت در روی زمین و به عبارت دیگر، راه رفتن، گذشتن و عبور است.^۳ با توجه به معنی «سیر» واژه شناسان، معنا و مفهوم «سیره» را نوع حرکت، نوع رفتن،

۱. ابن منظور، لسان العرب (قم: نشر ادب، ۱۴۰۵ق) ج ۶، ص ۴۵۴.

۲. ابن فارس، معجم مقاییس اللغة (قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۴ق)، ج ۳، ص ۱۲۰.

۳. حسین بن محمد راعب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن (بیروت: دارالعلم، ۱۴۱۲ق)، ص ۲۴۷.

شیوه جریان داشتن و به عبارت بهتر، نوع و سبک رفتار و شیوه کردار و منش دانسته‌اند.^۱
واژه «سیره» در اصطلاح اهل فن، حالت انسان، یعنی نوع خاص رفتار و عمل اوست؛^۲ از
این‌رو بسیاری «سیره» را به معنای «طریقه»، «هیئت» و «حالت» دانسته‌اند.^۳

مقدمه:

پژوهشگر جویای رابطه امام علی علیه السلام و قرآن کریم، گاهی نوشتن و جمع آوری قرآن به
اهتمام امام علی علیه السلام را می‌کاود و گاه به تفسیر امام درباره شأن نزول و تأویل آیات قرآن
می‌پردازد، که آن حضرت خود فرمود:

«سلونی عن کتاب الله فوالله ما منه آیه إلا و أنا أعلم أين نزلت - بلیل أو بنهار أو بسهل
نزلت أو فی جبل^۴»

«درباره کتاب خدا بپرسید که به خدا سوگند هیچ آیتی نیست مگر آنکه می‌دانم در شب
نازل گشته و یا در روز، در دشت فرود آمده یا در کوه»

گاهی نیز محقق، موضوع تجسم قرآن در علی را از بعد عقیده و رفتار بررسی می‌کند، که
پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) فرمودند:

«علی مع القرآن و القرآن معه لا یفترقا حتی یردا علی الحوض^۵»

«علی با قرآن است و قرآن با علی، هرگز از هم جدا نشوند تا در حوض کوثر نزد من آیند»

در بحث حاضر تنها به برخی از آیات نازل شده در مورد علی علیه السلام اشاره شده است زیرا
همان‌گونه که خطیب بغدادی در تاریخ خود از ابن عباس آورده است، سید آیه در مورد علی
بن ابیطالب در قرآن نازل شده است.^۶ همچنین شبلنجی از ابن عباس نقل می‌کند که آن مقدر

۱. ابن منظور، ج ۶، ص ۴۵۴؛ محمد مرتضی حسینی زبیدی، تاج العروس (بیروت: [بی نا]، ۱۹۷۵م)، ج ۳، ص ۲۸۷؛ ابن فارس، ج ۳، ص ۱۲۱.

۲. سید محمد حسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن (تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۲ق)، ج ۱۶، ص ۱۷۸.

۳. فخرالدین طریحی، مجمع البحرین (ابی‌جا: بی نا، بی تا)، ج ۳، ص ۳۴۰.

۴. عبیدالله بن عبدالله حسکانی، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، تحقیق محمد باقر محمودی (بیروت: اعلمی، ۱۳۹۴ق)، ج ۱، ص ۴۲.

۵. ابوالحسن علی بن عیسی الاربلی، کشف الغمه فی معرفه الائمه، تصحیح سید ابراهیم میانجی (قم: نشر ادب، [بی تا])، ج ۱، ص ۱۴۸.

۶. خطیب بغدادی، تاریخ بغداد، (قاهره: مکتبه خانجی، ۱۳۴۹ق)، ج ۶، ص ۲۲۱.

از کتاب خدا که در مورد علی علیه السلام نازل شده است درباره هیچ کسی نازل نشده است.^۱ اما در این نوشتار، با توجه به اینکه هدف نگارنده، تدوین سیره علی علیه السلام در سایه روایات تفسیری و گزارشات تاریخی بوده است، تنها به مجموعه‌ای از آیات که در شأن امیرمؤمنان است. اشاره شده است که در بررسی سیره ایشان راه‌گشاست، بنابراین به ناچار آیات محدودتری در این رساله مورد بررسی قرار گرفت. اما تدوین سیره حضرت نیز در این رساله در سیره فردی و اجتماعی و خانوادگی و عبادی و نظامی در دو فصل ارائه شده است، که البته در نگارش هر سیره سعی شده است تا از روایات تفسیری فریقین و گزارشات تاریخی معتبر استفاده شود. سیره‌های حضرت در بخش‌های یاد شده و محورهای اصلی آنان ابتدا به طور کلی و بدون گرایشات تفسیری در ادامه این نوشتار خواهد آمد و سپس به تفصیل به بررسی هر یک از آنها در پرتو روایات تفسیری و تاریخ‌نگاری‌های مورخان در فصول رساله پرداخته شده است.

۱- سیره فردی:

باز کاوی سیره فردی امام علی نه تنها در این نوشتار که در صدها نوشتار و کتاب نیز امکان‌پذیر نمی‌باشد اما براساس آنچه مشهور است، اگر تمام آن را نتوان درک کرد از تمام آن نیز نباید دست کشید. به همین دلیل، در این مختصر سعی بر آن شده تا مهمترین بن‌مایه‌های شخصیتی حضرت که آیات قرآن به آن اشاره دارد را در قالب سیره فردی ایشان به ترسیم بکشیم:

الف) ایمان امام:

همه مسلمانان در این نکته هم داستانند که امیرالمؤمنین علیه السلام، پیش از هر کسی به اسلام گرویده است و چشم به هم زدنی به خدا شرک نورزیده در برابر بتی به سجده نیفتاده است، بلکه او همان کسی است که با رفتن بر شانه پیامبر (صلی الله علیه و آله)، عهده‌دار شکستن بتها شد،^۲ به نقل از ابوذر و سلمان آمده است که گفته‌اند: «پیامبر دست علی را گرفت و فرمود: این نخستین کسی است که به من ایمان آورده، و اوست که فاروق این امت است. و

۱. مؤمن شیلنجی، نورالابصار فی مناقب آل بیت النبی المختار (قم: الشریف الرضی، ابی تا)، ص ۷۳.

۲. احمد بن حنبل، المسند (بیروت: دارالفکر، چاپ دوم ۱۴۱۴ق)، ج ۱، ص ۸۴.